

STATYSTYKA MATEMATYCZNA dla ZPM I

dr inż Krzysztof Bryś

wykład 3,4

Statystyka - pojęcia wstępne

populacja - cały zbiór badanych przedmiotów lub wartości.

próba - skończony podzbiór populacji podlegający badaniu.

próba losowa - próba losowana (najczęściej) zgodnie z rozkładem równomiernym, tzn. wylosowanie każdej próby jest jednakowo prawdopodobne.

cechy: mierzalne, niemierzalne

badana cecha = zmienna losowa X

Poszukiwany: rozkład cechy w populacji = rozkład zmiennej losowej X

próba n -elementowa = ciąg n niezależnych zmiennych losowych $(X_1, \dots, X_n)$ o jednakowym rozkładzie (takim jak poszukiwany rozkład zmiennej losowej X).

Etapy badania statystycznego

- 1) Przygotowanie (formatowanie) badania (określenie celu, rodzaju, potrzebnych parametrów wejściowych badania).
- 2) Przeprowadzenie badania (wylosowanie próby i określenie wartości badanych cech w próbie).
- 3) Zebranie uzyskanych podczas badania danych.
- 4) Opis i wnioskowanie statystyczne (obliczenie parametrów, estymacja, weryfikacja hipotez).
- 5) Przedstawienie wyników.

Szeregi statystyczne

1) **Szereg wyliczający uporządkowany:** $(x_1, x_2, \dots, x_n)$

przy czym $x_1 \leq x_2 \leq \dots \leq x_n$.

2) **Szereg rozdzielczy punktowy:** $(x_1, x_2, \dots, x_k), (n_1, n_2, \dots, n_k)$,

gdzie $x_1 < x_2 < \dots < x_k$ oraz dla każdego $i = 1, 2, \dots, k$: n_i -liczba realizacji (obserwacji) wartości x_i , $\sum_{i=1}^k n_i = n$.

3) **Szereg rozdzielczy przedziałowy:** $(y_0; y_1 >, (y_1; y_2 >, \dots, (y_{k-1}; y_k), (n_1, n_2, \dots, n_k)$,

gdzie $y_0 < y_1 < y_2 < \dots < y_{k-1} < y_k$ oraz dla każdego $i = 1, 2, \dots, k$: n_i -liczba realizacji (obserwacji) wartości należącej do przedziału $(y_{i-1}; y_i)$, $\sum_{i=1}^k n_i = n$.

Wszystkie wartości należące do przedziału $(y_{i-1}; y_i >$, $i = 1, 2, \dots, k$ utożsamia się z jego środkiem x_i .

Reguły wyznaczania liczby przedziałów (klas): $k \approx \sqrt{n}$, $k \leq 5 \log n$.

Parametry empiryczne

Miary położenia rozkładu

1) **Średnia z próby $\bar{x}$**

- dla szeregu wyliczającego:

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i$$

- dla szeregu rozdzielczego:

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k n_i \cdot x_i$$

2) **Dominanta (moda, wartość modalna)** $D =$ punkt, w którym funkcja prawdopodobieństwa osiąga największą wartość

- dla szeregu wyliczającego: najczęściej występująca wartość,
- dla szeregu rozdzielczego punktowego: punkt, dla którego liczebność (częstość) osiąga największą wartość,
- dla szeregu rozdzielczego przedziałowego (wzór interpolacyjny):

$$D = x_{0d} + \frac{n_d - n_{d-1}}{(n_d - n_{d-1}) + (n_d - n_{d+1})} \cdot h_d,$$

gdzie

- x_{0d} - początek przedziału zawierającego dominantę (przedziału o największej liczebności),
- h_d - szerokość przedziału zawierającego dominantę (przedziału o największej liczebności),
- n_d - liczebność przedziału zawierającego dominantę (największa liczebność),
- n_{d-1} - liczebność przedziału poprzedzającego przedział zawierający dominantę,
- n_{d+1} - liczebność przedziału następnego po przedziale zawierającym dominantę.

3) **Dystrybuanta empiryczna (częstość skumulowana $F_n(x)$)**

- dla szeregu wyliczającego:

$$F_n(x) = \frac{1}{n} |\{i : x_i < x, i = 1, \dots, n\}|$$

- dla szeregu rozdzielczego:

$$F_n(x) = \sum_{i: x_i < x} \frac{n_i}{n}$$

4) **Kwantyl empiryczny rzędu p $x_{p,n}$:**

(punkt w którym dystrybuanta empiryczna po raz pierwszy osiąga wartość niemniejszą niż p)

- dla szeregu wyliczającego:

$$x_{p,n} = x_{[np]}$$

- dla szeregu rozdzielczego punktowego:

$$x_{p,n} = x_q \text{ gdzie } q = \min\{r : p \leq \sum_{i=1}^r \frac{n_i}{n}\}$$

- dla szeregu rozdzielczego przedziałowego (wzór interpolacyjny):

$$x_{p,n} = x_{0p} + (np - \sum_{x_i < x_{0p}} n_i) \cdot \frac{h_p}{n_p},$$

gdzie

- x_{0p} - początek przedziału zawierającego $x_{p,n}$ (przedziału w którym dystrybuanta empiryczna po raz pierwszy osiąga wartość niemniejszą niż p),
- h_p - szerokość przedziału zawierającego $x_{p,n}$,
- n_p - liczebność przedziału zawierającego $x_{p,n}$,
- $\sum_{x_i < x_{0p}} n_i$ - liczebność skumulowana dla przedziału poprzedzającego przedział zawierający $x_{p,n}$ (suma liczebności przedziałów poprzedzających)

Mediana: $Me =$ kwantyl rzędu $\frac{1}{2}$

Kwantyl dolny: $Q_1 =$ kwantyl rzędu $\frac{1}{4}$

Kwantyl górny: $Q_3 =$ kwantyl rzędu $\frac{3}{4}$.

Miary rozproszenia rozkładu

5) **Wariancja z próby s^2**

- dla szeregu wyliczającego:

$$s^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2$$

- dla szeregu rozdzielczego:

$$s^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k n_i \cdot (x_i - \bar{x})^2$$

6) **Odchylenie standardowe z próby** $s = \sqrt{s^2}$.

7) **Współczynnik zmienności** $V = \frac{s}{\bar{x}} \cdot 100\%$.

8) **Rozstęp** $R =$ różnica między największą i najmniejszą wartością w próbie.

9) **Współczynnik asymetrii** A_s :

- dla szeregu wyliczającego:

$$A_s = \frac{1}{s^3} \cdot \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^3 \right)$$

- dla szeregu rozdzielczego:

$$A_s = \frac{1}{s^3} \cdot \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^k n_i \cdot (x_i - \bar{x})^3 \right)$$

10) **Kurtoza (współczynnik skupienia)** A_s :

- dla szeregu wyliczającego:

$$K = \frac{1}{s^4} \cdot \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^4 \right)$$

- dla szeregu rozdzielczego:

$$K = \frac{1}{s^4} \cdot \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^k n_i \cdot (x_i - \bar{x})^4 \right)$$

11) **Współczynnik skośności** A_1 :

$$A_1 = \frac{\bar{x} - D}{s}$$

Estymacja punktowa

estymator parametru Θ - statystyka (funkcja próby), której wartość zależy od rzeczywistej wielkości parametru Θ rozkładu populacji.

estymacja punktowa - szacowanie nieznaney wartości parametru Θ na podstawie próby; polega na wyznaczeniu z próby wartości u_n estymatora U_n parametru Θ i przyjmowaniu tej wartości za oszacowanie Θ .

Estymatory wartości oczekiwanej: średnia z próby $\bar{x}$, mediana z próby $x_{0.5,n}$.

Estymatory wariancji: wariancja z próby s^2 , $s_1^2 = \frac{n}{n-1} s^2$ (lepszy dla rozkładu $N(m, \sigma)$).

Estymacja przedziałowa

Przedziałem ufności dla parametru θ na poziomie ufności $1 - \alpha$ nazywamy przedział (θ_1, θ_2) spełniający warunki

a) θ_1, θ_2 są funkcjami próby,

b) $P(\theta_1 < \theta < \theta_2) = 1 - \alpha$

Uwagi:

1) Przedział ufności zmienia się wraz z próbą.

- 2) Nieznana wartość parametru może być albo nie być w utworzonym przedziale ufności.
- 3) Można stworzyć nieskończenie wiele przedziałów ufności na danym poziomie ufności.
- 4) Częstość występowania prób, dla których zbudowany przedział ufności na poziomie ufności $1 - \alpha$ zawiera nieznaną wartość parametru θ wynosi w przybliżeniu $1 - \alpha$ (dla "dużej" liczby próbek).

Konstrukcja przedziału ufności:

- 1) Wybieramy estymator $U_n = U_n(\theta)$, którego rozkład dokładny lub asymptotyczny jest znany.
- 2) Dla danego $\alpha \in (0, 1)$ dobieramy liczby a, b tak aby $P(a \leq U_n \leq b) = 1 - \alpha$. (najczęściej dobieramy symetrycznie tzn. tak by $P(U_n < a) = P(U_n > b) = \frac{\alpha}{2}$)
- 3) Jeśli nierówność $a \leq U_n \leq b$ da się zastąpić przez $\theta_1 \leq \theta \leq \theta_2$, to przedział ufności jest postaci: (θ_1, θ_2)

Zagadnienie minimalnej liczności próby

Niech Δ -maksymalny dopuszczalny błąd oszacowania (maksymalny dopuszczalny promień przedziału ufności).

- przy szacowaniu wartości oczekiwanej m

Korzystamy z Modelu 3 (zakładamy, że $n \geq 100$): Promień przedziału ufności $= u_{1-\frac{\alpha}{2}} \sigma / \sqrt{n} \leq \Delta$ a zatem $n \geq (u_{1-\frac{\alpha}{2}} \sigma / \Delta)^2$

- przy szacowaniu wskaźnika struktury p (prawdopodobieństwa sukcesu w schemacie Bernoulliego)

Promień przedziału ufności $= u_{1-\frac{\alpha}{2}} \sqrt{\frac{Z_n(1-Z_n)}{n}} \leq \Delta$ a zatem $n \geq \frac{(u_{1-\frac{\alpha}{2}})^2 \cdot \frac{Z_n(1-Z_n)}{n}}{\Delta^2}$.

Przypuszczalna wartość p :

$p_0 = \frac{Z_n}{n}$ jest wyznaczana z badania wstępnego (pilotażowego), szacowana na podstawie wyników poprzednich badań lub przyjmuje się $p_0 = \frac{1}{2}$.

Weryfikacja hipotez statystycznych za pomocą testów istotności.

hipoteza statystyczna- przypuszczenie dotyczące nieznanego rozkładu badanej cechy populacji.

hipoteza parametryczna- hipoteza statystyczna dotycząca wartości parametru rozkładu badanej cechy.

weryfikacja- odpowiedź na pytanie czy hipoteza statystyczna jest prawdziwa.

test statystyczny- reguła postępowania, która danej próbie przyporządkowuje decyzję przyjęcia lub odrzucenia badanej hipotezy

H_0 - hipoteza zerowa (podlega badaniu)

H_1 - hipoteza alternatywna

test istotności- test statystyczny, w którym wnioskowanie odbywa się przy założeniu, że hipoteza H_0 jest prawdziwa. Pozwala jedynie odrzucić H_0 (tzn. przyjąć H_1).

W przypadku weryfikacji hipotez za pomocą testów istotności wskazane jest stawianie jako H_0 hipotez co do których zachodzi podejrzenie o ich fałszywości!

Typy błędów popełnianych przy weryfikacji hipotez:

błąd 1-go rodzaju - odrzucenie prawdziwej hipotezy H_0

błąd 2-go rodzaju - przyjęcie fałszywej hipotezy H_0

poziom istotności α - prawdopodobieństwo popełnienia błędu 1-go rodzaju

β - prawdopodobieństwo popełnienia błędu 2-go rodzaju

moc testu $= 1 - \beta$ - prawdopodobieństwo odrzucenia fałszywej hipotezy H_0 .

Jedyny błąd jaki można popełnić weryfikując hipotezę za pomocą testu istotności to błąd 1-go rodzaju!

Zbiór krytyczny W - zbiór wartości taki, że przy założeniu, że H_0 jest prawdziwa: $P(u_n \in W) = \alpha$, gdzie u_n -obliczona wartość statystyki testowej

W praktyce $\alpha \in (0.01; 0.1)$.

Uwagi:

- 1) Przy założeniu, że H_1 prawdziwa: $P(u_n \in W) > \alpha$
- 2) Jeśli na poziomie istotności α_1 odrzucamy H_0 , to na poziomie $\alpha_2 < \alpha_1$ może nie być podstaw do odrzucenia H_0 .

Algorytm weryfikacji hipotez za pomocą testu istotności:

1. Wybieramy model.
2. Obliczamy wartość statystyki testowej u_n .
3. Budujemy zbiór krytyczny W (w zależności od postaci H_1).
4. Jeśli $u_n \in W$, to odrzucamy H_0 na poziomie istotności α . W przeciwnym przypadku mówimy, że nie ma podstaw do odrzucenia H_0 .

krytyczny poziom istotności α_k - poziom: istotności, przy którym następuje zmiana decyzji weryfikacyjnej:

jeśli $\alpha < \alpha_k$ to mówimy, że nie ma podstaw do odrzucenia H_0 na poziomie istotności *alpha*

jeśli $\alpha > \alpha_k$ to odrzucamy H_0 na poziomie istotności α .

Testy zgodności

Służą do weryfikacji zgodności pomiędzy rozkładem zbioru wartości w próbie a pewnym teoretycznym rozkładem prawdopodobieństwa o dystrybuancie F_0 (gęstości prawdopodobieństwa f_0).

Weryfikowana hipoteza ma postać:

$$H_0 : F = F_0 \text{ albo } H_0 : f = f_0$$

przeciw

$$H_1 : F \neq F_0 \text{ albo } H_1 : f \neq f_0,$$

gdzie F - nieznaną dystrybuanta (f - nieznaną gęstość prawdopodobieństwa) zmiennej losowej X reprezentującej badaną cechę.

Test zgodności chi-kwadrat Pearsona

Dzielimy zbiór wartości danej próby na rozłączne przedziały $I_1, \dots, I_k$. Przy założeniu, że hipoteza H_0 jest prawdziwa,

$$p_j = P(X \in I_j) = F_0(\alpha_j) - F_0(\alpha_{j-1}), \text{ gdzie } I_j = (\alpha_{j-1}; \alpha_j) \text{ dla } j = 1, \dots, k.$$

Obliczamy wartość statystyki testowej:

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^k \frac{(n_j - np_j)^2}{np_j},$$

gdzie n_j jest liczbą obserwacji należących do przedziału I_j , które zaobserwano w próbie, $n = \sum_{j=1}^k n_j$ jest liczbą wszystkich obserwacji w próbie, np_j nazywamy hipotetyczną liczbą obserwacji z przedziału I_j (jest to liczba obserwacji, które powinny należeć do I_j gdyby H_0 była prawdziwa).

Jeśli obliczona wartość statystyki χ^2 należy do zbioru krytycznego $W = (\chi^2(\alpha, k-1); +\infty)$, to odrzucamy $H_0 : F = F_0$ i przyjmujemy $H_1 : F \neq F_0$. W przeciwnym przypadku mówimy, że nie ma podstaw do odrzucenia H_0 .